

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
GRAFIČKI FAKULTET

MATEJ DOBRAVAC

FOTO KNJIGA KAO SUVREMENI NAČIN
UMJETNIČKOG IZRAŽAVANJA

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2019.

Sveučilište u Zagrebu
Grafčki fakultet

MATEJ DOBRAVAC

FOTO KNJIGA KAO SUVREMENI NAČIN
UMJETNIČKOG IZRAŽAVANJA

DIPLOMSKI RAD

Mentor:
Izv. prof. Maja Strgar Kurečić

Student:
Matej Dobravac

Zagreb, 2019.

POTVRDA

SAŽETAK

U ovom se diplomskom radu obrađuje fenomen foto knjige kao suvremeni način izražavanja umjetnika (fotografa). U uvodnom dijelu govori se o foto knjizi kao relativno mladoj stilskoj figuri koja se prvi put pojavljuje u 19. stoljeću. U suvremenijem dobu takvim se načinom oblikovanja fotografiji počinju koristiti iz više razloga: kako bi nametnuli osobni umjetnički stil, kako bi pobudili emocije gledatelja, te kako bi ispričali priču kroz fotografiju. Takav se oblik stilske izražavanja ubrzo popularizirao i umjetnici su počeli eksperimentirati s različitim načinima oblikovanja i strukturnom formom kako bi postigli dojam prezentiranog projekta.

U teorijskom dijelu rada prvo se predstavljaju primjeri foto knjiga svjetskih fotografa, nakon čega slijedi kratka analiza pojedinih primjera. Tu se spominju i prve nastale foto knjige te njihovi utjecaji na fotografiju kao umjetničku granu.

U eksperimentalnom dijelu diplomskog rada opisana je izrada vlastite foto knjige, od definiranja teme koja se obrađuje, foto opreme, grafičkog oblikovanja, odabira formata i tiska, pa sve do realizacije i konačnog produkta. Krajnji proizvod predstavlja spoj odabrane teme i autorskog osvrta kroz odabrane fotografije i dizajn.

KLJUČNE RIJEČI

Foto knjiga, samostalno izdavaštvo, umjetničko izražavanje, grafički dizajn

SUMMARY

This thesis addresses the phenomenon of the photo book as a contemporary way of expressing artists (photographers). The introductory part talks about the photo book, as a relatively young style figure, first appearing in the 19th century. In the modern age, this way of designing is being used by photographers for a variety of reasons: to impose a personal artistic style, to induce the emotions of the viewer and to tell a story through photography. This form of style expression soon became popular and artists began to experiment with different forms of design and structural form in order to enhance the impression of the presented project.

In the theoretical part of the paper, examples of world class photographers are presented first, followed by a brief analysis of individual examples. It also mentions the first emerging photo books and their influences on photography as an art branch. This part also mentions first photo books ever made and their influence on photography as a branch of art.

The experimental part of the thesis describes the process of creating own photo book, from defining the chosen topic, photo equipment, graphic layout design, choosing the format and printing, up till the realization and the final product. The end product is a blend of selected topic and an author's review realized through selected photographs and design.

KEYWORDS

Photo book, Independent publishing, artistic expression, graphic desing

SADRŽAJ

1.	Uvod	1
2.	Povijesni pregled	2
2.1.	Začeci	2
2.2.	Suvremena umjetnost	4
3.	Foto knjiga	6
3.1.	Izraz i srodni oblici	6
3.1.1.	Fotografska knjiga	7
3.1.2.	Knjiga umjetnika	7
3.1.3.	Foto zine	8
3.2.	Pojam <i>Foto knjiga</i>	9
3.3.	Foto knjiga – danas	12
4.	Samostalno izdavaštvo	14
4.1.	Proces izrade	15
4.2.	Pokretačke forme samostalnog izdavaštva	17
5.	Foto knjiga kao objekt	18
5.1.	Format i materijali	19
5.2.	Uvez	20
6.	Fotograf u ulozi pripovjedača	22
7.	Digitalizacija – prednosti i nedostaci	23
8.	Koncept autorske <i>Foto knjige</i>	24
8.1.	Ideja i filozofija	24
8.2.	Plan i inspiracija	25
8.3.	Korištena foto oprema	25
9.	Izrada autorske <i>Foto knjige</i>	27
9.1.	Format i prijelom	27
9.2.	Tisak i uvez	29
10.	Zaključak	30
11.	Literatura	31

1. UVOD

Foto knjige postaju sve popularnije posljednjih godina na području suvremene fotografije. Danas se izrađuje sve više i više foto knjiga; kupuju se i prodaju, razmjenjuju i prikupljaju više nego ikada prije. Nezavisno objavljivanje i samostalno izdavanje foto knjiga i drugih personaliziranih knjiga (npr. zine i druge knjige umjetnika), postalo je fenomen koji ima znatan utjecaj i na izdavačku industriju i na svijet umjetnosti. Evidentno je da se umjetnici vraćaju na tiskanje svojih radova, iako smo na vrhuncu digitalne ere. Mnogi umjetnici smatraju da ovakav format nije samo dobar alat za predstavljanje njihovih radova, nego i savršeno mjesto za eksperimentiranje i kreativnost. Osim toga, javlja se i sve veći interes za reinterpetaciju povijesti fotografije kroz fenomen foto knjige i tiskanih fotografija.

2. POVIJESNI PREGLED

2.1. Začeci

Rane foto knjige karakteriziraju tehnike tiskanja kao dijela reprodukcijske tehnologije. U to vrijeme fotografije su bile često razvijene na foto papir i ubačene, lijepljene u knjižni blok umjesto da su bile otisnute na papiru koji se koristio za otiskivanje teksta u knjigotisku. Osim što su te knjige bile reproducirane u malim nakladama, dio se takvih knjiga izgubio ili su se radi slabe fizičke otpornosti i otpornosti otiska na sunčevu svjetlost uništile.

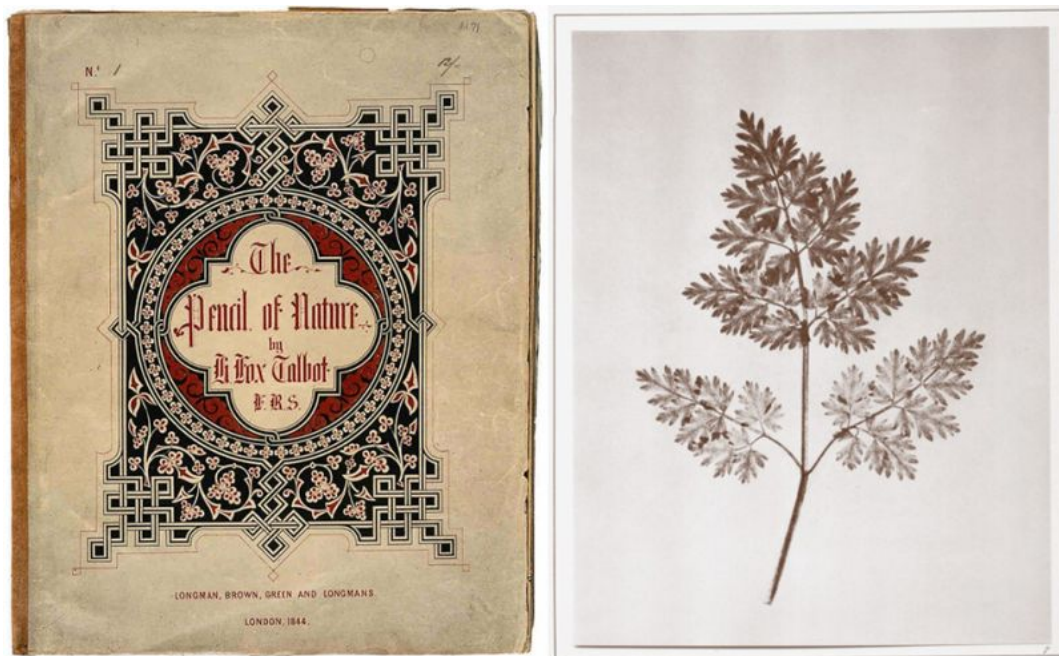
Kao i svaku umjetničku formu, teško bi bilo odrediti prvu nastalu foto knjigu, no jednim od prvih knjiga ilustrirana fotografijama smatra se "*Fotografije Britanskih Algi (Photographs of British Algae: Cyanotype Impressions)*" autorice Anne Atkins. Knjiga je objavljena kao dio pomoći znanstvenoj zajednici za identifikaciji morskih uzoraka sredinom 19. stoljeća. Sadržavala je fotografije koje su bile razvijene alternativnom metodom pritiska uzoraka algi na fotosjetljivi papir. Takav je postupak rezultirao uvjerljivim prikazom obrisa i teksture živućih organizama. Ova je foto knjiga također značajna jer je bila samo-publicirana od strane autorice, a tekstovi su bili ručno kaligrafski napisani.

Slika 1. *Photographs of British Algae: Cyanotype Impressions*, Anna Atkins

Također sredinom 19-og stoljeća izdana je knjiga "*The Pencil of Nature*", prva ilustrirana knjiga koja je bila namijenjena komercijalnom izdavanju. William Henry Fox Talbot, koji je ujedno bio i autor fotografija, izmislio je fotografski proces Calotype¹ (Cijanotopija). Bio je značajan kao prvi negativno / pozitivni fotografski proces koji je omogućio masovno reproduciranje knjige, a posebno je bio popularan među inženjerskim krugovima do sredine 20. stoljeća. Tu se pojavljuje i prvi spoj fotografije i dizajna. Na koricama knjige bili su elementi karakteristični za viktorijansko razdoblje sa stilovima inspirirani baroknim, srednjovjekovnim i keltskim elementima.

Slika 2. *The Pencil of Nature*, William Henry Fox Talbot,

---

¹ Fotografski proces baziran na dvije kemikalije - amonijev željezo citrat i kalijev željezo cijanid. Omogućio je jeftino i jednostavno umnožavanje, a u prijevodu znači "lijep dojam".

2.2. Suvremena umjetnost

Jedan od značajnijih fotografskih djela koji su u samom početku označili doba suvremene umjetnosti bila je knjiga *"The Americans"* fotografa Roberta Franka izdana 1959. godine u New York-u.

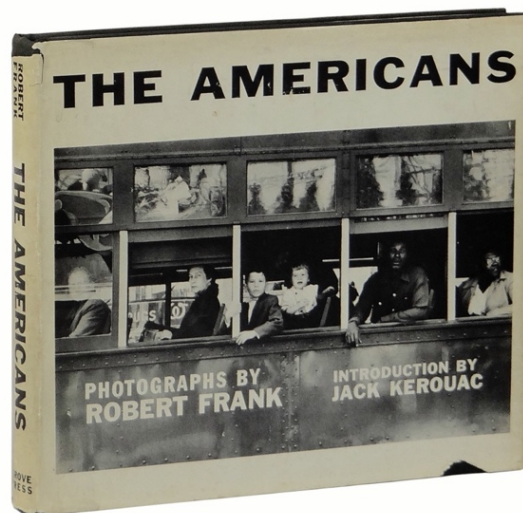
Robert Frank bio je fotograf švicarskog podrijetla. U relativno mladoj dobi seli u SAD i upisuje školu dizajna i fotografije. Ubrzo počinje raditi kao neovisni fotograf za časopise Harper's Bazaar i Vogue. Paralelno korača u svijet umjetničke fotografije i izlaže svoje fotografije u muzejima kao što je Muzej Moderne Umjetnosti u New York-u. Početkom 1950-ih pružena mu je prilika putovanja Amerikom i ostvarenja njegovog koncepta koji je bio fotografiranje svakodnevnog života Amerikanca. Kreće na put koji će trajati dvije godine i na kojem će ispucati više od 700 rola filma na svojoj 35mm Leica² kameri. Godine 1958. izdaje knjigu *"the Americans"* sačinjenu od 84 fotografija iz tog serijala.

Slika 3. Izabiranje fotografija za knjigu *"The Americans"* među foto negativima

² Leica je prvi praktični, 35 mm foto aparat koji koristi standardni 35 mm film. Prvi prototip je napravio Oskar Barnack 1913. godine. Leica je proširila veličinu formata na 24x36 mm, za razliku od 18x24 mm formata koji je bio korišten u filmskim kamerama. Prvi komercijalni model je predstavljen i pušten u prodaju 1925. godine.

Fotografijama prenosi atmosferu, izgled i osjećaj vremena i prostora u tom razdoblju. Frank ne mari previše za tehničkim elementima ili kvalitetom ispisa. On želi na što iskreniji i realniji način prikazati američku kulturu, a to uvjerljivo čini nesavršenim sirovim fotografijama, preekspozicijom, podekspozicijom i spontanom kadranjem. Bitna mu je esencija, simbolika i emocije što nam ukazuje na autorov osobni stil zapažanja. Njegovi subjekti nisu nužno živjeli američki san iz 1950-ih. Bili su to tvornički radnici u Detroitu, transvestiti u New Yorku, Afroamerikanski putnici u odvojenom vagonu u New Orleansu, itd. Frank je rijetko razgovarao s ljudima koje je fotografirao; izabrao bi kadar, okinuo i nastavio se kretati. Obilazio je restorane, javne parkove, barove i tvornice, fotografirao je obične ljude koji su radili svakodnevne stvari.

Slika 4. *The Americans* (1959), Robert Frank

Robert Frank pristupa svojem fotografskom radu po suvremenom shvaćanju foto knjige. Zamišlja i podstavlja ideju rada prije nego što kreće u izradu, izrađuje kvalitetne fotografije koje slaže u logičnu naraciju te prezentira koncept u formi knjige.

Prema mnogim kritičarima "*the Americans*" je foto knjiga koja je redefinirala ono što bi knjiga s fotografijama mogla biti - osobna, poetska, stvarna. Ostavila je snažan utisak u fotografiji 20. stoljeća., promijenila način na koji su fotografi gledali kroz svoja tražila kamere i način na koji su Amerikanci vidjeli sebe.

3. FOTO KNJIGA

3.1. Izraz i srodni oblici

Kada čujemo izraz foto knjiga najjednostavnije ga shvaćamo kao višeznačni naziv za bilo kakvu knjigu koja sadržava fotografije. Kako bi se počela izbjegavati ta dvosmislenost izraza, brojni fotografi i foto kritičari nastoje uvrstiti taj naziv za određeno područje u fotografiji. Unatoč tome, izraz se nehotice koristi paralelno za imenovanje raznovrsnih knjiga fotografskog karaktera. Primjerice knjige složene od strane umjetnika, knjige koje objedinjuju fotografije nekoga fotografa bez zadane naracije ili pak proizvode koje nudi tiskara poput personaliziranih knjiga koje sadržavaju fotografije. Kritičar David Company komentira tu anomaliju slabo definiranog naziva u svom članku: 'Fotoknjiga': Što je u imenu?

Pojam "foto knjiga" je mladi. On se jedva pojavljuje u spisima i raspravama prije 21. stoljeća. (...) Čini se da autori i publika foto knjiga nisu zahtijevali postojanje tog pojma. Stoga, možda su imali koristi od njezina izostanka. Pretpostavljamo da je izrada foto knjiga bila toliko bogata i raznolika iz razloga jer nije bila zamišljena kao praksa s definiranim nazivom. [1]

Premda se početkom fotografije smatra daleka 1826. godina gdje je Nicéphore Niepce zabilježio svoj pogled kroz prozor, prve se "prave" foto knjige pojavljuju početkom 20. stoljeća, a tek su se u zadnjih 20-ak godina počele dokumentirati i cijeliti. Unatoč tome pojam foto knjige (eng. Photo book) nije dan danas posve jasan i pojedinci ga slabo razlikuju.

Kako bi kvalitetno započeli diskusiju što je zapravo foto knjiga, koja procedura stoji iza realizacije i što sadržava, važno je napraviti razliku među nekoliko pojmova koji dijele sličnosti s foto-knjigom, ali se ipak izvedbeno i konceptualno razlikuju. Svaki od njih predstavlja skup fotografija objavljenih u formi knjige. To su fotografska knjiga (eng. Photography book), knjiga umjetnika (eng. Artist book) i foto zine i fanzine. (eng. Fanzine).

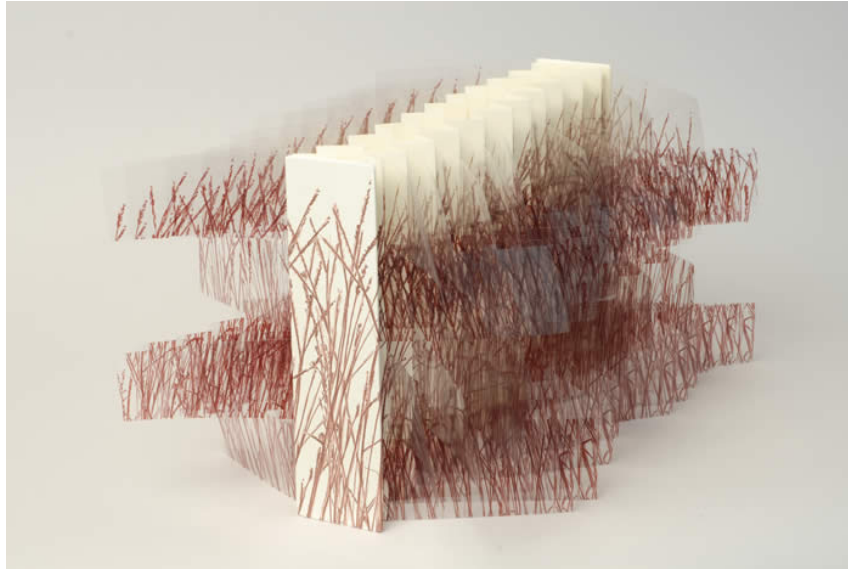
3.1.1. Fotografska knjiga

Pod fotografsku knjigu podrazumijevamo bilo koju knjigu sastavljenu od slijeda fotografija, sa ili bez teksta u kojoj fotograf preuzima vodeću ulogu. Knjižnom formom se koristi autor kako bi objedinio i predstavio svoju kolekciju radova (fotografija). Reprezentativni primjer ovakve knjige je knjiga *Steve-a McCurry-a – Portraits (1999)*.

3.1.2. Knjiga umjetnika

Knjiga umjetnika predstavlja bilo kakav oblik umjetnosti sadržan u formi knjige. Autori istražuju ideje i koncepte kroz oblik koliko i sadržaj. U ovom slučaju knjiga čini cjelinu, a sadržaj komponente koje su međusobno usklađene i u neverbalnom dijalogu. U nekim slučajevima umjetnici transformiraju plošne objekte u trodimenzionalno pomične figure. Oni to čine, na primjer, ometajući slijed i prirodu stranice, ili koristeći nekonvencionalne materijale i tehnike tiska. Zaobilaze klasični format i često posežu za različitim tehnikama konstruiranja knjige kao što su "harmonika" (eng. concertina books), "zastava" (eng. flag books), "tunel" (eng. tunnel books) i drugim formama koji nekad uopće ne nalikuju na knjigu. Najčešće ju ručno izrađuju i reproduciraju u limitiranim izdanjima. Knjige umjetnika nisu nužno kreirane od strane fotografa, razni umjetnici posežu ovim načinom izražavanja u raznovrsnim projektima vizualnog izražavanja ponajprije u konceptualnoj umjetnosti. Za primjer možemo uzeti knjigu *Fur Jean Genet, Anselm Kiefer (1969)* i *Bluestem, Karen Hanmer (2006)*.

Ta dva koncepta uzimaju u obzir fotografe kao autore fotografija, što isključuje druge vrste publikacija kao što su portfelji fotografa, katalozi i magazini o fotografiji.

Slika 5. *Bluestem* (2006), Karen Hanmer

3.1.3. Zine / Fanzine

Naziv dolazi od kratice za časopis (magazine) ili specijaliziranih časopisa (fanzine). To je samostalno objavljeno djelo najčešće publicirano u manjim nakladama s izvornim ili prisvojenim tekstom i slikama, koje je obično reproducirano putem foto-pisača. Zine je proizvod jedne osobe ili male skupine ljudi s ciljem slobodnog kruženja primjerka među zainteresiranim čitateljima. Fanzine, spoj ljubitelja (fanova) i magazina je neprofesionalna i neslužbena publikacija entuzijasta određenog kulturnog fenomena (poput književnog ili glazbenog žanra) za zadovoljstvo drugih koji dijele isti interes. Primjer ovakvog zine-a je "*Flipside*" – punk zine koji se počeo publicirati 1978. godine i "*Genda*" – zine zapadne i istočne kulture koji je dan danas aktualan.

Ekonomičan ("low budget") pristup izrade važan je aspekt kod publikacije zine-a. Koriste se mekane korice, crno-bijeli tisak vjerojatno na laserskom pisaču, klamano ili spiralno uvezani knjižni blokovi. Unatoč što je takav pristup najčešći, ne znači uvijek da zine moraju biti jeftino izrađeni, mogu biti i profesionalno otiskani i dalje sadržavati ostale karakteristike zine-a, no ti slučajevi su rijetki.

Zine je u usporedbi s foto knjigom vrlo sličan, samo opsegom kraći i manje profesionalniji, a sveukupno utrošeno vrijeme izrade je kraće.

3.2. Pojam Foto knjiga

Unatoč tome što izraz foto knjiga postaje sve popularniji i što se sve više knjiga objavljuje pod tom metodologijom, još uvijek njegova definicija nije posve određena te mnogi foto kritičari i kolekcionari i dalje istražuju to područje fotografije. Prvi kritičari koji su profesionalno počeli istraživati i pisati o fenomenu foto knjige bili su antropolog i fotograf Martin Parr i povjesničar i foto kritičar Gerry Badger u svojoj prvoj knjizi "*The Photobook: A History, Volume I.*" izdana u Londonu 2004. godine. Kasnije, objavili su još dva nastavka knjige, 2006. godine (Volume II.) i 2014. (Volume III.).

O prvim relevantnim teorijama o foto knjizi govori nam američki fotograf 20. stoljeća John Gossage koji je i sam publicirao više umjetničkih knjiga za vrijeme svojeg stvaralaštva. U jednoj svojoj objavi navodi 4 osnovna načela po kojima bi se dobra foto knjiga mogla definirati/prepoznati: [2]

1. Trebala bi sadržavati kvalitetne fotografije
2. Trebala bi imati specifičan predmet interesa
3. Grafički dizajn trebao bi upotpuniti motiv i sadržaj
4. Krajnji produkt trebao bi funkcionirati i disati kao cjelina

Poprilično formalna Gossage-ova definicija dala je kvalitetan fundament foto kritičarima Martin-u Parr-u i Gerry-u Badger-u kad su kretali u pohod prikupljanja publiciranih foto knjiga za svoje prvo izdanje knjige "*The Photobook: A History*". Oni pak definiraju foto knjigu kao:

Fotoknjiga je knjiga - s tekstom ili bez teksta - gdje se primarna poruka rada prenosi fotografijama. Riječ je o knjizi koju je sastavio fotograf ili netko tko uređuje ili koncipira rad fotografa, ili čak od više fotografa. Ima specifičan karakter, različit od fotografskog ispisa (...) [2]

S tim objašnjenjem jasno nam govore da fotografije prevladavaju nad tekstom te da vode glavnu ulogu u radu. Definicija nas upućuje da iz karaktera fotografija moramo izvući i shvatiti kontekst priče koja se vodi, no to nas dovodi do sljedećeg pitanja: kakav to karakter moraju imati fotografije? Što razlikuje kvalitetan i amaterski rad? Gerry Badger objašnjava bolje o tom fenomenu u članku koji je napisao za brazilski magazin "Zum":

Photobook je posebna vrsta fotografske knjige u kojoj slike prevladavaju nad tekстом, a zajednički rad fotografa, urednika i grafičkog dizajnera pomaže u izgradnji vizualne naracije. (3)

Ključna točka ovdje je postojanje vizualne naracije - koja potječe od određene početne namjere – ona počinje i završava u knjizi. U ovom slučaju pod vizualnom naracijom podrazumijevamo izlaganje događaja organizirano prema kronološkom redu ili po posebno organiziranom umjetničkom obliku. Stoga zaključujemo da odabrane fotografije nisu poredane slučajnim redoslijedom već su pomno i smisleno prezentirane određenom kronologijom. Tu misao možemo usporediti s književnim djelom koji sadržava uvod, razradu i rasplet odnosno zaključak; takav nas sistematizirani tok radnje vodi kroz priču.

Gerry Badger izražava svoje gledište i uspoređuje srodnosti foto knjige s književnim djelom u članku *Zašto su Foto knjige važne (Why Photobooks are Important)* za časopis "Zum"

(...) nije li sam koncept izrade singularnih, diskretnih djela fotografske umjetnosti prekriven mnogim stvarnim snagama medija? Drugim riječima, je li fotografija zapravo umjetnost na način na koji je slika? Umjetnost koja u teoriji spoznaje sve što umjetnik može učiniti u jednoj slici? Ili je fotografija druga vrsta umjetnosti, serijska umjetnost, poput filma ili romana, gdje se njegov pravi potencijal u potpunosti ostvaruje samo kroz niz slika? To jest, može li biti da je fotografija u osnovi književna umjetnost, gdje fotograf nije toliko manipulator oblika unutar okvira slike, već pripovjedač koji koristi slike, a ne riječi, pripovjedač? [3]

Tim obilježjima razlikujemo foto knjigu od određenog broja fotografija autora sakupljenog u obliku knjige, čak i ako je kreirana oko teme kao što su knjige o fotografijama, poput knjiga Steve-a McCurry-a – *"Portraits"* (kolekcija portreta snimljenih u Indiji).

Osim na formu i sadržaj Parr i Badgel stavljaju važnost na autorovu ulogu u kreiranju knjige. Objašnjavaju njegov pristup i važnost umjetničkog izražaja:

Fotograf/autor smatran je auteur-om (u kinematografskom smislu - autonomni redatelj, koji stvara film prema vlastitoj umjetničkoj viziji), a foto knjigu tretira kao vlastiti važan oblik. [2]

Sličnu mišljenost dijeli nizozemski fotograf Ralph Prins:

Foto knjiga je autonomna umjetnička forma, usporediva s komadom skulpture, igrom ili filmom. Fotografije gube vlastiti fotografski karakter kao objekti "u sebi" i postaju dijelovi, pretvoreni u tintu za ispis, dramatičnog čina zvanog knjiga. [3]

Pozornost prema formi također je uobičajena značajka foto knjiga. Različite vrste papira i veličine stranica u istoj knjizi dodaju slojeve interpretacije vizualne naracije. U čestim slučajevima autori također eksperimentiraju s različitim tehnikama uveza stranica.

U uvodu u "*The Photobook: A History*", Gerry Badger se također bavi ulogom forme kada razlikuje fotografiju od ostalih knjiga fotografija naglašavajući njezinu namjeru i ulaganje u format, dizajn, estetiku i mehanizam knjige. Ta pažnja na knjigu kao objekt ne znači nužno uporaba skupocjenih profinjenih papira, tehnika uvezivanja i tiskanja.

Za uvođenje u problematiku knjige autori često koriste upotrebu pisanog teksta. Na taj način nadopunjavaju fotografije i povećavaju vrijednost knjige. U drugim slučajevima riječi i fotografije mogu biti korelirane u konfliktu, ponekad pozitivnom, ponekad negativnom.

3.3. Foto knjige – danas

Francuski pjesnik i pisac Stéphane Mallarmé već je u 19. stoljeću napisao i vjerovao da će sve što je dobro na ovome svijetu kad-tad završiti u knjizi, pa tako možemo vjerovati i za fotografije. Nije riječ samo o fotografijama koje vidimo u velikim formatima u galerijama i muzejima, već o mnogo tipova različitih fotografija, više ili manje poznatih umjetnika, drugačijih tematika, pristupa i rješenja.

Foto knjige danas vidimo posvuda. Eksponencijalno postaju trend među fotokritičarima i sve češća su tema u foto-magazinima. Pojavljuju se na foto festivalima, umjetničkim dražbama, foto dražbama, sajmovima, photo book izložbama, čak se broj kolekcionara foto knjiga svakim danom povećava. Danas, foto-knjiga smatra se suvremenom platformom širenja ideja i rada fotografa. No ne možemo reći da je ta tvrdnja u cijelosti primjenjiva pošto postaje toliko foto knjiga različitih namjena, pogotovo mlađih izdanja. Ipak, istina je da predstavlja novi medij koji uspješno dobiva pažnju i uključuje mnogo nove različite publike.

Foto knjige možemo nazvati i razglednicom vremena, služe kao način bilježenja dijela vremena, određenog perioda, običaja, događaja, svjedočanstva, pa i tehnika razvijanja koje su bile tada dostupne. Jednom rečenicom – reflektiraju moderni (u prošlosti tadašnji) život. Teme koje se obrađuju kroz generacije su se promijenile. Ako su se stare generacije fotografa fokusirale na shvaćanje svijeta i vremena, možemo reći da nove generacije upravo rade suprotno, ignoriraju svijet oko sebe. Demantiraju predmet umjetničkog djelovanja. Koriste netradicionalne umjetničke postupke i materijale kako bi objasnili idejni sadržaj koji prethodi djelu ili je u njemu sadržan. Takav je pristup radikalno proširio područje umjetničkog stvaralaštva te zadržao stalan kritički stav prema tradicionalnim i umjetničkim kulturnim vrijednostima. Kao i ostala modernistička umjetnička izražavanja (video-umjetnost, instalacije, body-art, performans), konceptualna umjetnost je zahvatila i ovu granu umjetnosti (fotografiju) i ideološki promijenila umjetnički pristup u posljednjih 50-ak godina prepustivši umjetnički čin da se svodi na prisutnost umjetnika i mišljenje umjetnosti.

Jedan od pozitivnih elemenata kod novih generacija je pristupačnost samostalnog objavljivanja i promoviranja. To im omogućuje razvoj tehnologije, povezanost svijeta i dijeljenje informacija. Postoje specifične platforme na kojima fotografi mogu s lakoćom doći do publike koju upravo interesira ta grana umjetnosti i tako postepeno graditi karijeru i biti prepoznati kao fotografi. No ako govorimo o klasičnom promoviranju, foto galerijama, muzejima i specijaliziranim institucijama za fotografiju, za mladog fotografa teško je biti primijećen i izabran predstavljati vlastite radove. Ako uzmemo za primjer prije spomenute photo book festivale, osim što su orijentirani na prezentiranju povijesnih poznatih i cijenjenih foto knjiga, isto tako fokusiraju se na predstavljanje radova mladih umjetnika koji su odlučili zakoračiti u svijet fotografije upravo ovim načinom izražavanja svojih misli i projekata. Stoga, foto knjiga postaje važni oblik za nove stvari koje se žele predstaviti svijetu.

4. SAMOSTALNO IZDAVAŠTVO

Pojava samo-izdavaštva stvorila je ogromnu raznolikost u opusu foto knjiga od početka 2000-ih, a to se može pripisati tehnološkom napredku zbog kojeg su se sredstva za proizvodnju stavila izravno u ruke umjetnika i fotografa. Značajne promjene u tiskarstvu i distribuciji, koje se uglavnom pripisuju digitalnim kapacitetima, doprinijele su proširivanju mogućnosti tehnika tiskanja po pristupačnijim cijenama.

Na vrhuncu digitalnog doba postoji jasna tendencija povratka na tiskani objekt; to vidimo kroz primjere foto knjiga i foto zine-a i njihove nezaustavljive popularizacije. Svaki mladi fotograf, pa i onaj iskusniji želi pretvoriti svoje djelo u stvarnost, a stvarnost u ovom slučaju obilježava fizički objekt. Osim što predstavlja zadovoljstvo i postignuće fotografa, dojam koji otisnuta slika može prenijeti u usporedbi s prikazom na ekranu je neusporediva. Tekstura papira, toplina boja i zasićenost tonova samo su neke od komponenta koje nam prenose i pospješuju ugođaj koji nose fotografije. Još jedna važna stvar je da su knjige jedini način na koji možemo kontrolirati kako gledatelj komunicira s našim radom. Tim putem manipulira se njegovim pogledom, usredotočenosti, osjetilima, osjećajima pa i emocionalnim stanjem.

Danas postoje različiti oblici koji služe za pričanje narativne priče kroz fotografije, ali foto knjiga je postala ključni format u suvremenoj kulturi. Stoga brojni fotografi posežu za upravo tom vrstom publiciranja. Teško je u današnje doba biti prepoznat i izabran od strane izdavačkih kuća, no zahvaljujući tehnološkim mogućnostima koji su nam na dohvat ruke nije nedostižno upustiti se u samo-izdavaštvo. Svaki pojedinac uz pomoć računala, kućnog printera i malo truda može izraditi vlastiti foto knjigu. Isto tako postoje i specijalizirane online tvrtke koje se bave tiskanjem i uvezom manjih naklada za privatne svrhe, no tim se načinom limitira autorova kreativna sloboda.

4.1. Proces izrade

U slučaju da se u cijelosti želi samostalno izraditi foto knjigu, sljedeće smjernice ukazuju na slijed radnji za vrijeme proizvodnog procesa, od ideje pa do fizičkog objekta:

1. Ideja
  - Postavljanje zadatka (problematike)
  - Preispitivanje teze
  - Pronalazak rješenja kroz fotografije
2. Koncipiranje
  - Pisanje uvodne riječi (individualno/proizvoljno)
  - Smisliti koncept
  - Stvaranje priče kroz naraciju
3. Editiranje
  - Odabir programa (Adobe In Design, Photoshop i sl.)
  - Postavljanje dimenzija formata (knjige)
  - Postavljanje prijeloma stranica
  - Numeriranje (proizvoljno)
  - Dizajniranje korica
  - Dizajniranje redoslijeda knjižnog bloka (bookleta) ovisno o vrsti uveza
4. Otiskivanje / printanje
  - Priprema za tisak (kolor-korekcije, linije reza, linije savijanja)
  - Odabir vrste tiska
  - Odabir papira (premaz, gramatura, struktura, ton itd.)
5. Uvezivanje
  - Biganje - savijanje (falcanje)
  - Slaganje knjižnih araka u knjižne blokove
  - Proces uvezivanja (klamanje, kaširanje, meki uvez, tvrdi uvez, spiralni, uvez zakovicama, posebne vrste ručnog šivanja poput japanske tehnike)

6. Obrezivanje

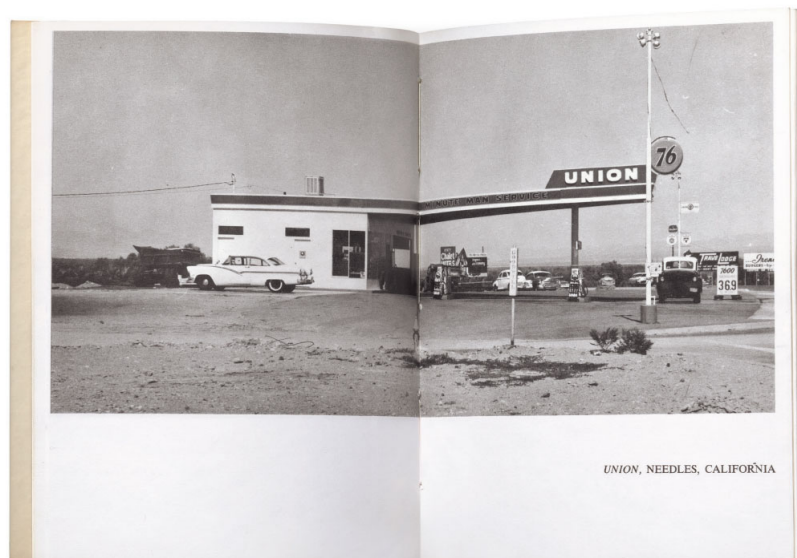
- Rezanje knjižnog bloka na zadani format

Zaključujemo da je samo-izdavaštvo alternativni način za postizanje svojevolijsnog umjetničkog cilja i vjerodostojna metoda za materijaliziranje svojih ideja. Potpuno moguće je za svakog fotografa da izda svoju vlastitu foto knjigu, prodaje takvu kao limitirano izdanje te da mu ujedno koristi kao primjerice maketa za sklapanje ugovora s izdavačkim kućama. Foto knjiga može služiti kao izvrsna dopuna portfelja, sadržava svoju početnu zamisao i njezino ostvarenje kroz fotografiju i dizajn.

4.2. Pokretačke forme samostalnog izdavaštva

Dvije su vodeće forme u fotografskom stvaralaštvu iz vlastite publikacije: foto knjiga, od koje je "Twentysix Gasoline Statios" (1963.) Edwarda Ruscha poznati i vrlo utjecajni primjer, i fanzine, rad ljubavi i opsesije koji je krenuo za vrijeme punk pokreta kasnih 1970-ih i proširio se na sve aspekte popularne kulture, uključujući fotografiju. Ruscha, koji je između 1963. i 1978. izradilo 16 umjetničkih knjiga, kasnije je izjavilo:

Kad me prvi put privukla ideja da postanem umjetnik, slikarstvo je bila posljednja metoda; bila je to zastarjela, arhaična forma komunikacije ... Osjećao sam da novine, časopisi, knjige, riječi više smislenije od onoga što je neki prokleti slikar s uljem radio.

Slika 6. Twentysix Gasoline Stations (1963), Edward Ruscha

U današnje doba zine kultura čini se da predstavlja drugu glavnu pokretačku snagu samo-izdavačke knjige s fotografijama iza foto knjiga. Bez obzira radi li se o foto knjizi ili zinu, samo-izdavanje je prvenstveno vezano uz zadržavanje kontrole autorove kreativne vizije (knjiga ne samo da ilustrira umjetnost, ona je i je umjetnost) i sposobnost da djeluje izvan često skupe glavne struje izdavačke kuće. Ironično, samo-izdana knjiga, koja se najčešće proizvodi u limitiranim izdanjima, često postaje poželjan predmet kolekcionara, a cijene se sukladno tome povećavaju.

5. FOTO KNJIGA KAO OBJEKT

Kada govorimo o knjigama, jedna od prvih karakteristika koje spoznajemo jest ta da su one fizički objekti. Iako je to gotovo evidentno, fotografi (ili izdavači) se ne zaustavljaju na toj jednostavnoj činjenici. Fizički objekti imaju osobine koje privlače sva naša osjetila, ona se aktiviraju pomoću raznih elemenata koji čine formu poput tehnike tiska, teksture papira, pa čak i mirisa knjige koju nosi boja i vrsta papira. Međutim, svi ovi aspekti udružuju se kako bi stvorili osobnosti knjige - ili nedostatke. Nisu samo slike i njihova uređivanja što čine knjigu. Također, nije ključno je li knjiga dobro osmišljena ili je kvalitetno proizvedena. Radi se o doživljavanju cijelog paketa, sve do najmanjeg detalja, radi se na stvaranju nečeg jedinstvenog.

Uloga fotografa u izradi knjige puno je veća od samog prilaganja fotografija izdavačkoj kući. Foto knjiga bi trebala predstavljati prvenstveno autorov rukopis, osobni stil. Proces izrade knjige trebao bi se temeljiti na čitavom nizu događaja i autorovoj ideji izrade knjige. Međutim za mnoge fotografe to nije slučaj. Nedostatak autorovog sudjelovanja u izgradnji knjige može rezultirati onime što zovemo lošijom foto knjigom. U najopćenitijem smislu foto knjigu možemo metaforički nazvati "kontejnerom" za fotografije, no to ne znači da treba tako postupati s njom. Kako bi izradio kvalitetnu foto knjigu fotograf mora pripaziti na svaki, možda naizgled i nebitan detalj. To je uvelike važan aspekt foto knjige, osim što moraju imati sjajne slike, moraju i kao objekt biti kvalitetna; počevši od osmišljavanja koncepta, njegove interpretacije kroz fotografiju i rješenja problema kroz naraciju, pa sve do dizajna, odabira papira, uveza i slično. Izvedba fizičkog objekta jednako je bitna kao i koncept koji sadržava. U sljedećim primjerima vidjet ćemo kako kroz konzumiranje knjige dolazi do podražaja tri od naših pet osjetila, a to su vid, opip i njuh. Time uviđamo važnost forme nasuprot fotografijama velikih formata koje su izvožene u npr. galerijama. U tim slučajevima fotografije su uokvirene, zatvorene iza stakla te fizički udaljene od promatrača što nam ostavlja samo podražaj koji apsorbiramo vidom odnosno promatranjem. S time zaključujemo da je foto

knjiga daleko suvremeniji i kompleksniji medij za postizanje povezanosti autora/fotografa s publikom.

5.1. Format i materijali

Kada gledamo u foto knjigu, prvo što zapažamo je njezin format. On može biti orijentiran na tri načina: vertikalni, horizontalni i kvadratni. Ako je većina fotografija koja je sadržana u knjizi okomito orijentirana, vjerojatno će biti odabran vertikalni ili kvadratni format, dok se za vodoravno orijentirane fotografije, bira horizontalni ili kvadratni format. Za fotografije slikane 6x6 formatom (srednji format) odabir orijentacije stranica može biti bilo koji od ova tri navedena. Zbog jednako-straničnosti optičku ravnotežu može se lako postići neovisno o orijentaciji stranica.

Ako konstruiramo stranicu knjige ovisno o formatu fotografija, odnosno ako ujednačavamo ta dva formata te prilagođavamo stranicu fotografiji, dobivamo monotonu i predvidivu dinamiku koja se zbiva tokom listanja knjige. Jednake margine i razmještaj posljedica su takvoga razmještaja. Sukobom dvaju formata dobit ćemo nejednake bjeline koje će razbiti monotoniju te uvesti osjećaj dinamike. Pri takvom pristupu oblikovanju mora se paziti na dobivanje optičke ravnoteže smislenim razmještajem fotografija na formatu stranice. Ne mora značiti da je loše koristiti jedan ili drugi način oblikovanja, svaki od njih donosi različite prednosti. Ovisno o temi koja se prezentira u knjizi, vizualni doživljaj koji nosi razmještaj fotografija na formatu trebao bi pridonositi ugođaju fotografija i uskladiti se s naracijom.

Slijedeće što zapažamo kod promatranja foto knjige jesu materijali koji se koriste za izgradnju knjige. Njih ponajprije spoznajemo taktilnim podražajima. Svaku knjigu strukturno možemo podijeliti na korice i knjižni blok. Što su korice deblje to čine knjigu robusnijom i fizički otpornijom te dobivamo doživljaj kvalitetnog proizvoda. Kad ju otvorimo dolazimo do srži knjige, knjižnog bloka. Svakim listanjem stranica papir nam prolazi kroz prste gdje dolazi do fizičkog

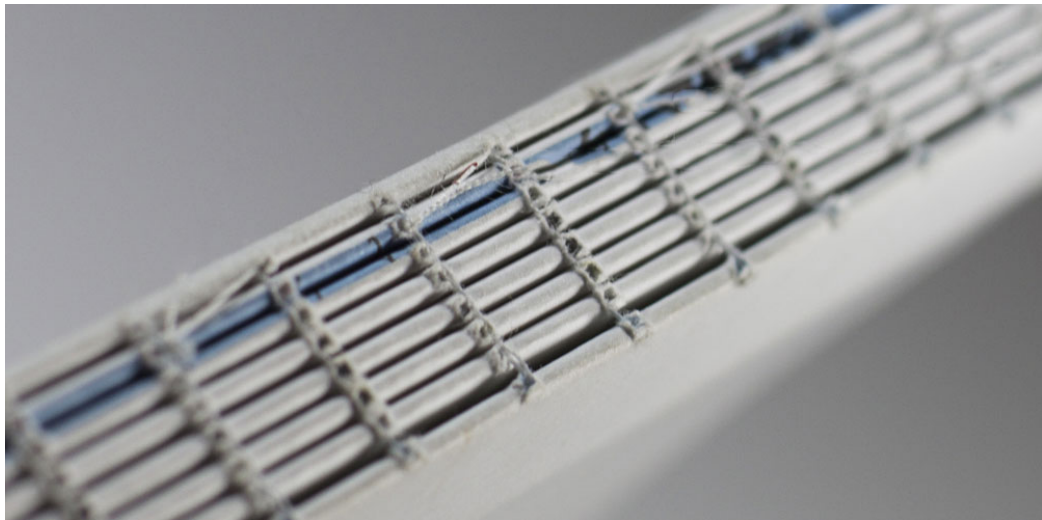
kontakta osobe koja promatra i objekta. To nas upućuje na važnost odabira materijala i njegovog suptilnog utjecaja na osjetilo dodira.

Osim na osjetilo dodira, koje je najprije uvjetovano grubošću/glatkoćom i gramaturom papira, premaz papira utječe na kvalitetu prikaza fotografije i kako ju vidno doživljavamo. Tu se pojavljuju vizualni podražaji. Postoje tri premaza, sjajni (eng. glossy), polu-sjajni (semigloss) i matirani (mate). Svaki od njih svojevrsno utječe na prikaz tonova. Lakirana podloga istaknut će tonove i povećati sveukupan kontrast, dok će matirani premazi rezultirati dojmom slabije zasićenosti. Kada govorimo o bojama crna će boja primjerice biti "dublja" na sjajnom papiru, ali će boje generalno biti realnije na matiranom ili polu-sjajnom papiru koji ne sadržavaju svojstva refleksije. Refleksija ima tendenciju mijenjanja tonova boje ovisno o kutu gledanja. Sve navedeno pridonosi ukupnom dojmu knjige kao objekta.

5.2. Uvez

Postoje mnogo različitih metoda uveza knjiga koje se danas koriste. Ručni uvez oduvijek je bio cjenjeniji od onog strojno izvedenog. Kada pomislimo na ručni uvez, prvo nas asocira na nepravilnost i šivanje knjižnih blokova koncem. Ruke majstora koji se bavi uvezivanjem knjiga gotovo sigurno ostavljaju sloj ličnosti. Zanimljivo je kako loše uvezana knjiga može pridonijeti karakteru knjige isto kao i dobro uvezana. Neovisno je li knjiga uvezana od strane profesionalca ili nekog tko se tek iskušao u tome, ručno uvezane knjige rijetko će rezultirati nečim što izgleda ili ostavlja dojam masovne proizvodnje.

Masovna proizvodnja u većini slučajeva označava uporabu strojeva, no moguće je masovno proizvesti knjigu rukom - to traje puno duže, što često rezultira znatno većim troškovima. Masovna proizvodnja i personalizirane knjige nisu uvijek povezane, ali uz pravu pozornost na detalje, masovno proizvedena knjiga može sadržavati mnogo karaktera.

Slika 7. Ručni uvez knjige

6. FOTOGRAF U ULOZI PRIPOVJEDAČA

Prije nego što se fotograf upusti u izradu knjige mora si odgovoriti na neka očigledna, ali ključna pitanja: koji je koncept projekta i foto knjige - o čemu se zapravo tu radi? Tko je ciljana publika? Ako projekt nema kvalitetno razrađeni cilj, može rezultirati kao polovičan ili neshvaćen rad. Stoga autor mora utemeljiti jasne odgovore na navedena pitanja.

Fotografija za umjetnika predstavlja ekspresiju kroz fotografije, a foto knjiga sredstvo za artikuliranje nečega važnog na osobnoj razini. Zbog toga se fotografske knjige dugo razvijaju; one su proces kontinuirane transformacije od začeca, selekcije i prezentacije, kako bi se pronašla savršena artikulacija osobnog stajališta. Postoji toliko mnogo fotografa koji mogu proizvesti snažan rad. Ono što je teže proizvesti je nešto što je oformljeno i potaknuto jasnim i jedinstvenim gledištem.

Budući da foto knjiga mora disati kao cjelina a komponente kao dijelovi koji prethode i slijede, nije nužno da svaka fotografija mora biti dovoljno dobra da funkcionira sama za sebe. Manje značajne fotografije se mogu koristiti kao prijelaz između značajnijih fotografija. U nekim slučajevima fotografi ubacuju ne-esencijalne fotografije kao točku odmora među promjene zbivanja, u drugima ostavljaju praznu stranicu/e kako bi završili i započeli sljedeću sekvencu. Bitno je postići harmoničan tok kroz knjigu, a on ponekad zahtijeva odvajanje od teme.

7. DIGITALIZACIJA – PREDNOSTI I NEDOSTACI

Neosporna je činjenica da je digitalizacija u današnjem svijetu sve prisutnija, gotovo sve što se pojavi i što sadržava nekakve vrijedne informacije završiti će negdje digitalno pohranjeno. To dokazuje istraživanje koje je IBM proveo 2017. godine. Prema njihovim podacima 90% svih informacija u svijetu stvorene su u zadnje dvije godine. Isprva bili su iznenađeni što se toliko informacija uspjelo akumulirati u tako kratkom vremenu. Međutim, nakon analize nevjerojatnog rasta interneta, podaci su im pokazali da je 2012. bilo 2.5 milijardi Internet korisnika, 2014. taj broj je dosegao 3 milijarde, a prema zadnjim podacima iz 2019. godine broj se popeo na 4.1 milijarde. [5] U još jednom istraživanju kažu da se svaka dva dana na svijetu proizvede informacija koliko smo sveukupno proizveli od početka vremena sve do 2003. godine.

Dakle, zaključujemo da je u današnjem vremenu, i onom koji nam dolazi, digitalizacija neizbježna. Ona zahvaća i slikovne informacije kao što su u našem slučaju fotografije. Uzmemo li za primjer da je neki autor objavio foto knjigu, njegova digitalna verzija biti će izvrsna dopuna cijelom projektu i publici koja možda nemaju pristup ili mogućnost doći do fizičkog primjera te će im omogućiti pregled barem u digitalnom obliku. U drugom slučaju, postoje on-line digitalne verzije vrlo rijetkih knjiga 19. stoljeća na koje je danas teško naići u fizičkom obliku. Zahvaljujući tomu možemo pregledati primjerice "*The Pencil of Nature*", jedne od prvo nastalih foto knjiga. Razumjeti knjigu kroz samu kronologiju fotografija, tijek i ostale sadržajne elemente. Doživjeti djelo kao cjelinu a ne samo kroz nekoliko fotografija kao šta možemo naći na Internet platformama za pretraživanje slika.

Digitalna foto knjiga je izvrsno sredstvo za brzo i pristupačno dijeljenje radova, no kada dolazimo do istinskog shvaćanja knjige, digitalna foto knjiga nikada neće moći dati ono što fizički primjerak može pružiti. Otvaranje knjige, listanje stranica, osjećanje materijala i teksture papira, mirisa knjige, to je ono što uzbuđuje kod knjige i što ostavlja snažniji dojam za razliku od gledanja fotografija na ekranu.

8. KONCEPT AUTORSKE FOTO KNJIGE

8.1. Ideja i filozofija

Uvid u teoriju pružio mi je opsežnije razumijevanje tematike te omogućilo bolje definiranje problematike koju želim obrađivati u vlastitom foto projektu. Smatram da su mogućnosti koje pruža foto knjiga kao forma od velike važnosti kada govorimo o subjektivnom doživljaju fotografa o nekoj temi. Prostor za manipuliranje toka i ugođaja radnje koja se postiže naracijom i ostalim strukturnim elementima zbližavaju povezanost promatrača s autorovom osobnom interpretacijom. Radi toga odlučio sam obraditi neki stil koji mi je aktualno izazovan i koji mi budi želju za fotografiranje. Kao amaterskog fotografa privlači me iskrenost emocija, karaktera i akcija koje se mogu zabilježiti po ulicama grada, trgovima, sajmovima i drugim društvenim okupljalištima. Volim zapažati lica, poglede, geste ljudi, prirodnost pokreta i sve što čini situaciju u djeliću sekunde zanimljivom. Mislim da su pojedina mjesta svojevrsni teatri u kojem su glumci slučajni prolaznici, a vrijeme radnje je obilježeno navikama toga doba.

Slika 8. Naslovnica autorske foto knjige

8.2. Plan i inspiracija

Dakle, problematika koju sam odlučio obraditi je socijalno-društvenog karaktera. Povodom tadašnjeg prebivališta tema radnje smještena je u Zagrebu, hrvatskom epicentru kulturološkog i društvenog zbivanja. Za lokaciju odabrano je staro zagrebačko sajmište rabljene robe Jakuševac, poznatije kao "Hrelić" koji se na ovoj lokaciji nalazi od 1960-ih godina. Zaintrigiralo me sirovo kaotično mjesto više nacija, prljavo izvana, ali čisto iznutra. Što sam više provodio vremena tamo shvatio sam da ljudi ne odlaze tamo samo kako bi nešto prodali, ili kupili. Nekom je odlazak na Hrelić prerastao u običaj, nekom u potrebu, a nekima u ovisnost. To je i mjesto gdje se obitelj skuplja, prijatelji sastaju, zajedno objeduju, vesele se, svađaju, pjevaju. Hrelić je jedan veliki košmar u kojem je vrijeme stalo, gdje je sve na mjestu, ali ništa nema svoje mjesto.

8.3. Korištena foto oprema

Kako bi se najvjernije reinterpetirao ugođaj tog mjesta i vremena, za tehniku fotografiranja odabrana je analogna fotografija. Nju karakterizira gruba organska tekstura, ne savršenstvo svijetlih i tamnih tonova i zrnatost. Korišten je Leica (35mm) format filma, za kolor Kodak, a za crno-bijelu fotografiju Ilford negativi. Kako bi se dobio pravi osjećaj tog kaotičnog centra zbivanja na fotografijama korišteni su objektivni koji su najbliži ljudskom vidnom polju. Najveći broj fotografija snimljeno je s 35mm Zuiko lećom. Projekt je fotografiran u proljeće/ljeto 2019. godine. Sveukupno je ispucano oko 5 rola filma od kojih je za konačni projekt selektirano 30-ak fotografija koje su prikazane u foto knjizi.

Slika 9. Olympus OM-1 (1972)

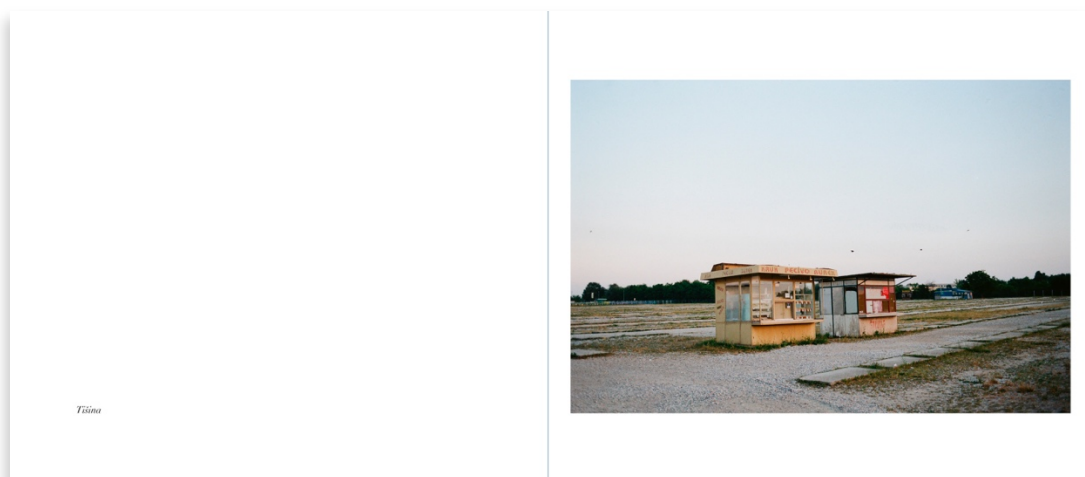
Olymposov analogni fotoaparat bio je logičan izbor za izvršenje ovog foto projekta. Zbog njegovih smanjenih dimenzija i male težine bio je vodeći u klasi, a zajedno s svojstvom tihog zatvarača čini ga prigodnim alatom za snimanje situacija gdje je bitno da fotograf ostane neprimječen.

9. IZRADA AUTORSKE FOTO KNJIGE

9.1. Format i prijelom

Za ovaj foto projekt odabran je ležeći format. Dva su razloga utjecala na taj odabir. Prvi je, kako se već spominjalo u teorijskom dijelu rada, uvjetovan orijentaciji samih fotografija. Od ukupnog broja izabranih fotografija, 2/3 su horizontalno orijentirane. Pošto je sami scenarij kaotičan, željela se ipak postići neka staloženost i čvrstoća. Time dolazimo do drugog razloga odabranog formata, pozicioniranje fotografija po dužoj stranici što rezultira upravo snažnim i stabilnim dojmom.

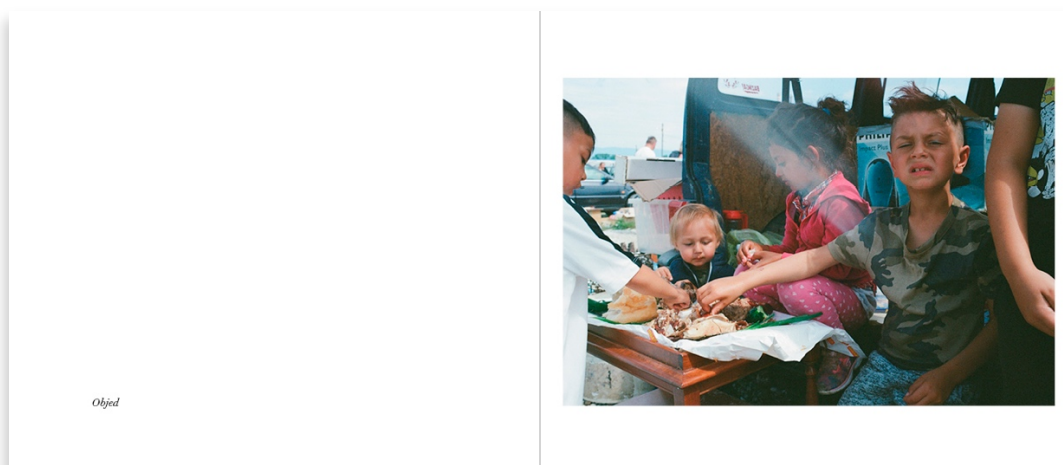
Slika 10. Primjer pozicioniranja ležećeg formata fotografije

Velika je važnost pridodana bjelini. U toj se ulozi udružuju format i prijelom stranice. Iako format prati orijentaciju većine fotografija, margine nisu jednake sa svih strana. Time ipak uvodimo blagi osjećaj dinamike i puštamo prostora svakoj fotografiji da "diše".

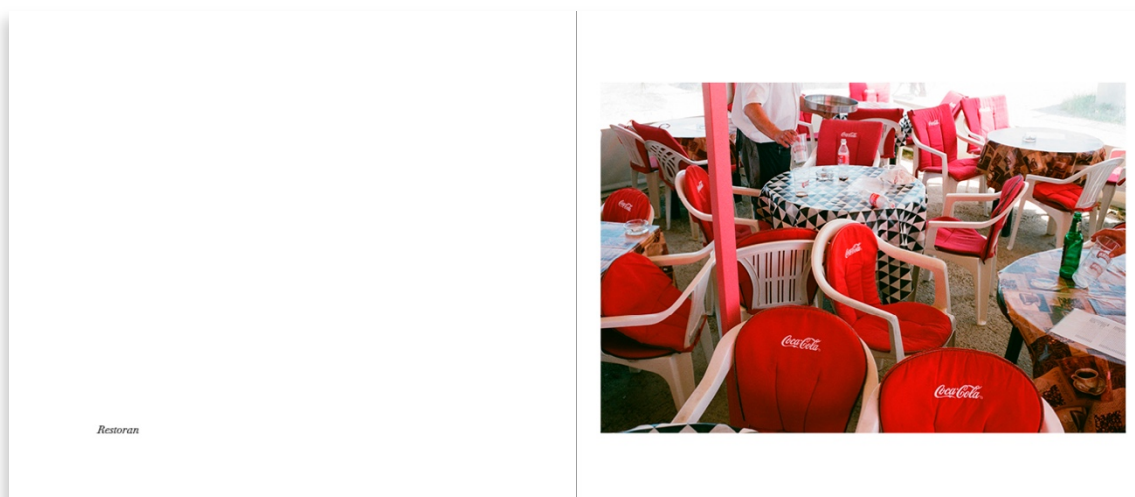

Slika 11. Primjer pozicioniranja uspravnog formata fotografije

Prijelom je zadan tako da nosi dva elementa koji zajedno čine cjelinu. Jedan je sama fotografija, a drugi je njezin naziv. Svakom od ta dva elementa pridodana je zasebna stranica. Time se izražava podjednaka važnost vizualnog i tekstualnog dijela i autorovog osvrta na pojedinu fotografiju.

Slika 12. Primjer pozicioniranja ležećeg formata fotografije

Slika 13. Primjer pozicioniranja ležećeg formata fotografije

9.2. Tisak i uvez

Knjiga je otisnuta na visoko-rezolucijskom laserskom printeru Konica-Minolta. Za tiskarski papir odabran je "Bauhaus" 120 gramski papir. Njega karakterizira blago strukturirana površina, hladan, ne saturiran ton boje i slaba reflektirajuća svojstva tiskarske površine. Takav se papir odlično sljubljuje uz tematiku foto knjige i pridonosi osjećaju kvalitetnog proizvoda.

Knjiga se sastoji od šezdeset četiri (64) stranice, što daje četiri (4) knjižna bloka po šesnaest (16) araka. Arci se u knjižnom slogu slažu arak u arak, a knjižni slogovi arak na arak kako bi se dobio točno raspoređen knjižni blok. Za uvez knjige odabran je šivani uvez i tvrde korice.

10. ZAKLJUČAK

U teorijskom dijelu ovog rada saznajemo kako se foto knjiga, kao oblik umjetničkog izražavanja, u zadnjih deset godina počela sve više cijeliti i prepoznavati kao forma suvremene umjetnosti.

Izlaganja različitih foto knjiga možemo sve češće očekivati u svjetskim izložbenim prostorima i galerijama te one postaju sve aktualnija rasprava među poznavateljima tog područja.

Foto knjige privlače veliku pozornost među foto kritičarima, urednicima foto magazina i kolekcionarima pa se sve više fotografa koriste upravo ovim fenomenom kako bi se probili i istaknuli među svim ostalim fotografima. Proces stvaranja i samostalnog izdavanja foto knjige dug je i kompleksan. Iziskuje znanje u područjima vizualnog oblikovanja, pripreme za tisak i dorade. To zapravo znači da su mogućnosti oblikovanja svakog pojedinog procesa u izradi knjige bezgranične, a krajnji produkt rezultat je čistog autorovog osobnog stila.

Kao promatrači instinktivno želimo dotaknuti stvari kako bi ih dodatno shvatili. Sliku na zidu, dotičemo primjerice kako bi osjetili njenu teksturu, dok skulpturu pak kako bi otkrili od kojeg je materijala. Time zaključujemo da je taktilnost ljudima vrlo bitna. Težimo opipati stvari, a upravo nas staklo ili ekran dijeli od spajanja s fotografijom na zidu ili monitoru. Zato smatram da je knjiga, u ovom slučaju ispunjena fotografijama, dosljedna i vrhovna forma umjetničkog izražavanja.

11. LITERATURA

1. David Company. (2014). *The PhotoBook Review 007*, Vol., 4., (December, 2014.) 9.-11. str.
2. Martin Parr, Gerry Badger. (2004). *The Photobook: A History volume I*, Phaidon, London
3. Gerry Badger. (2015). *Zum*, Vol., 8., (Kolovoz, 2015.) 15.-18. str.
4. Ralph Prins, u razgovoru s Cas Oorthuys 1969, citat iz Mattie Boom i Rik Suermondt, *Photography between covers: The Dutch Documentary Photobook After 1945*, Fragment Uitgeverij, Amsterdam, 1986.
5. Douglas O'Flaherty. (2017). *The future of big data*. Dostupno na: <https://www.ibm.com/blogs/systems/fast-data-the-future-of-big-data/>, 1.9.2019.